

**HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTEGA
ÕPPURITELE KUTSEEKSAMITE
KORRALDAMINE JA KOHANDAMINE**

Juhendmaterjal

Tallinn 2016

Väljaandja SA Innove

Koostajad Agnes Pihlak (SA Innove), Kaie Piiskop (SA Innove), Mari Tikerpuu (Haridus- ja Teadusministeerium).

Juhendmaterjali valmimisse andsid oma panuse

SA Kutsekoda koosseisus Maaja-Katrin Kerem, Sigrit Lilleste, Heli Oruaas.

SA Innove poolt koordineeritava **hariduslike erivajadustega õppija toetamise juhtrühma** liikmed Airi Poom (SA Innove), Anu Pluum, Epp Müil (SA Innove), Ewe Alliksoo (Astangu Kutser rehabilitatsiooni Keskus), Kai Rannastu (Kuressaare Ametikool), Kristiina Paist (SA Innove), Kristina Kiidron (Võrumaa Kutsehariduskeskus), Kädi Alanurm (Tartu Kivilinna Kool), Liina Kikas (Vana-Vigala Tehnika- ja Teeninduskool), Liina Krips (Haapsalu Kutsehariduskeskus), Liina Teesalu (Astangu Kutser rehabilitatsiooni Keskus), Liine Maasikas (Tartu Kutsehariduskeskus), Meelika Maila (Tartu Kroonuaia Kool), Piret Tatunts (Tartumaa Rajaleidja Keskus), Reelika Metsa (Tartu Kutsehariduskeskus), Tiina Fuchs (Tallinna Kopli Ametikool), Tiiu Rahuoja (Haridus- ja Teadusministeerium), Õnnela Lea (Ilmatsalu Põhikool).

Lisaks veel Inna Soonurm (SA Innove), Huko Laanoja (Räpina Aianduskooli Maarja küla õppegrupi arendusjuht), Kristi Koit (Järvamaa Kutsehariduskeskus), Viive Kibena (Järvamaa Kutsehariduskeskus), Ülle Ojamäe (Haapsalu Kutsehariduskeskus), Ülle Parbo (SA Innove).

Autoriõigus väljaandja ja autorid

© 2016 SA Innove, Lõdtsa 4, 11415 Tallinn

Sisukord

Sissejuhatus	4
Haridusliku erivajadusega õppuri kirjeldus.....	5
Kutseksamite kohandamise vajadus hariduslike erivajadustega õppurite jaoks	6
Info liikumine õppurist eksamikomisjonini	7
Kutseksamite kohandamise võimalused hariduslike erivajadustega õppuritele.....	7
Eksamikorralduse kohandamisest tulenev lisaressursi vajadus	9
Kutseksami kohandamise näited	9
Allikad (kasutatud kirjandus, õigusaktid ja juhendmaterjalid)	11

Sissejuhatus

1. septembrist 2016. a minnakse kutsehariduses üle süsteemile, kus kooli lõpetamine on seotud kutseksamitega.

Selleks, et kutseksamite korraldamine ja kohandamine erivajadustega isikutele toimuks ühtsete põhimõtete järgi, on alljärgnevalt kirjeldatud, miks ja kuidas on eksamite korraldamisel vaja arvestada eksaminandide erivajadustega.

Juhendmaterjali sihtrühmaks on kutset andvad organid, kes on seotud kutseksamite, hindamisjuhendite,ksamimaterjalide ning teiste vajalike dokumentide väljatöötamise ja arendamisega ning kutseksamite korraldamisega.

Haridusliku erivajadusega õppuri kirjeldus

Õppijate võimete ja oskuste varieeruvus õpperühma sees on kutseõppes iseloomulik, kuivõrd õppijad tulevad väga erinevatest piirkondadest erineva õpi-, elu- ja töökogemusega. Peaaegu igas kutseõpperühmas leidub õppijaid, kes vajavad õppekava läbimiseks ja kvalifikatsiooni saavutamiseks enam tähelepanu ja toetust kui teised. (Kutsehariduse kooliõppekavade koostamise ja arendamise käsiraamat, 2014).

Erivajadusega isikute kutseõppeasutuses õppimist reguleerivast määrusest tulenevalt **mõistetakse kutseõppes erivajadusega isikuna õpilast, kelle eriline andekus, õpiraskused, tervises seisund, puue, käitumis- ja tundeeluhäired, pikemaajaline õppetööst eemalviibimine või õppekeele ebapiisav valdamine** toob kaasa **vajaduse teha muudatusi või kohandusi õppe sisus, õppeprotsessis, õppe kestuses, õppekoormuses ja/või õppekeskkonnas.**

Üldises plaanis tuleks eristada aga kolme mõistet:

1. **Puue** – inimese anatoomilise, füsioloogilise või psüühilise struktuuri või funktsiooni kaotus või kõrvalekalle, mis koostoimes erinevate suhtumuslike ja keskkondlike takistustega tõkestab ühiskonnaelus osalemist teistega võrdsel alustel (Puuetega inimeste sotsiaaltoetuste seadus, § 2). Puuet kui mõistet kasutatakse üldiselt meditsiinilises kontekstis.

2. **Erivajadus** kui mõiste on laiem ja on seotud ennekõike keskkonnaga. Eesmärgipärase tegevuse saavutamiseks on tarvis kohandada erivajadusega inimese jaoks keskkonda. Erivajadusega inimesel ei pruugi olla määratud puuet.

Erivajadusi saab liigitada erinevalt. Üheks võimaluseks on erivajaduste jagunemine tekkepõhjustest ja avaldumisest tulenevalt: meelepuuded, kehalised puuded, vaimse arengu häired, emotsionaalsed või käitumiseraskused, kõne- ja kommunikatsioonihäired, sõltuvusprobleemid, eriandekus, kroonilised ja pikaajalised haigused, muukeelsus.

3. **Hariduslik erivajadus** on haridusvaldkonna mõiste, mis tähendab õpilase erivajadusest tulenevaid muudatusi ja kohandusi kooli keskkonna ja õppega seonduvas eesmärgiga tagada õpilase maksimaalne areng.

Hariduslikul erivajadusel (edaspidi HEV), nagu nimetus isegi ütleb, on pedagoogiline sisu ja seda defineeritakse ainult hariduse kontekstis. Puue seevastu on seotud inimese ühiskonnaelus osalemisega teistega võrdsel alustel, st et puudeastme määramisel hinnatakse abivajadust igapäevase eluga toimetulekul. Suuremal osal kutseõppeasutuste HEV õppijatest ei ole puudeastet määratud, kuna nende puhul on tegemist vaid hariduse omandamist piirava erivajadusega ja nende igapäevane elu ei ole häiritud. Samas võib olla kutseõppeasutuses puudega õppijaid, kellel ei ole hariduslikke erivajadusi ja kes tulevad õpingutega ilma lisaabita toime (näiteks ratastoolis liikuvad õppurid, kui keskkond on juba eelnevalt neile sobivalt kohandatud). Viimati nimetatut on küll harvem esinev olukord, kuna reeglina on väiksem või suurem tugi siiski ka õppeprotsessis vajalik. (Kutsehariduse kooliõppekavade koostamise ja arendamise käsiraamat, 2014)

Haridusliku erivajaduse raskusaste võib varieeruda kergest (täiskasvanueas pea märkamatuks jäävast) sügavani ja õppija diagnoosi teadmine ei pruugi anda selgust, kuivõrd iseseisvalt ta õppimise või elukorraldusega toime tuleb ning millist abi vajab. Seetõttu tuleb iga HEV õppija

vajadusi kooli tugimeeskonnaga eraldi hinnata ja leida sobivaim viis õppija toetamiseks. Lisaks võib kutseõppeasutuses olla vajadus õppijat märgata ja toetada õppekeelest erineva koduse keele või pikaajalise õppetööst eemalviibimise tõttu. Õppijat tuleb toetada ka juhtudel, kui ta ei saa igapäevaselt õppetöös osaleda, nt seoses tervisliku seisundi, elukohavahetuse või raske sotsiaalmajandusliku olukorraga. (Kutsehariduse kooliõppekavade koostamise ja arendamise käsiraamat, 2014)

Kutseksamite kohandamise vajadus hariduslike erivajadustega õppurite jaoks

Kaasava hariduse põhimõte toetab õppijakeskset lähenemist, mis tähendab, et igaühel peab olema võimalus õppida ning seejuures arvestatakse ka iga õpilase individuaalsuse ja vajadustega. Nii pakutakse ka kutsehariduses erineva tasemega õppekavu, mille seast saab erialavalikut tehes valida endale jõukohase.

Kutseõppeasutustes luuakse erivajadustega õpilastele sobivad tingimused õpingute läbimiseks. Nii näiteks tehakse õpilaste eripärasid arvestades muudatusi või kohandusi õppeajas, õppesisus, õppemetoodikas, hindamises, õppekorraldus ja ka õppekeskkonnas.

Tähtis on kõikide nende muudatuste ja kohanduste taustal meeles pidada, et kutseõppes peavad kõik õppurid omandama etteantud õpiväljundid, mistõttu peaksid kooli lõpetamisel õppurite teadmised ja oskused olema ühe taseme ja eriala lõikes sarnased. Erineb vaid see, kuidas neid teadmisi omandati.

Kui kogu õppeaja vältel on arvestatud õpilase eripäraga ning teda mitmekülgset toetatud, on see põhjendatud ka kutseksami sooritamisel. **Hariduslike erivajadustega õpilaste jaoks võiksid eksamid toimuda eelnenud õppetöö korraldusega võimalikult ligilähedases vormis.** Juhul kui õpilastele ei ole loodud koolis õppimiseks eritingimusi, siis reeglina ei vaja nad eritingimusi ka eksamitel, v.a hiljuti tekkinud tervisekahjustuste või progresseeruvate haiguste korral.

Omandatud kutsekvalifikatsioon annab (erivajadustega) inimestele paremad võimalused tööturule sisenemiseks, nad on juba eelnevalt tõestanud, et on omandanud tööks vajalikud teadmised ja oskused. Ka tööandjate jaoks on töötaja kutsetunnistuse olemasolu vaid positiivne. See on tõend selle kohta, et tööle kandideerijal on omandatud kutseks vajalikud kompetentsid.

Eesti Töötukassa poolt korraldatud analüüsist (Terviseseisundist või puudest tingitud erivajadusega noorte koolilõpetajate siirdumine tööturule, 2016) ilmnes, et nende erivajadusega isikute hulgast, kes on lõpetanud kutse- või kõrgkooli, on tööle asunud 73%. Võib järeldada, et erivajadusega inimesed on sobiva eriala omandanult võimelised edukalt osalema ka tööturul. Õppe lõpetamisel omandatud kutsetunnistus annab kindlustunde ka tööandjale. Seega võiks erivajadusega isikute kutseksamite sooritamist igati soosida. Kui erivajadusest tulenevalt on vajalik eksami **korralduse** kohandamine, tuleb seda ka teha.

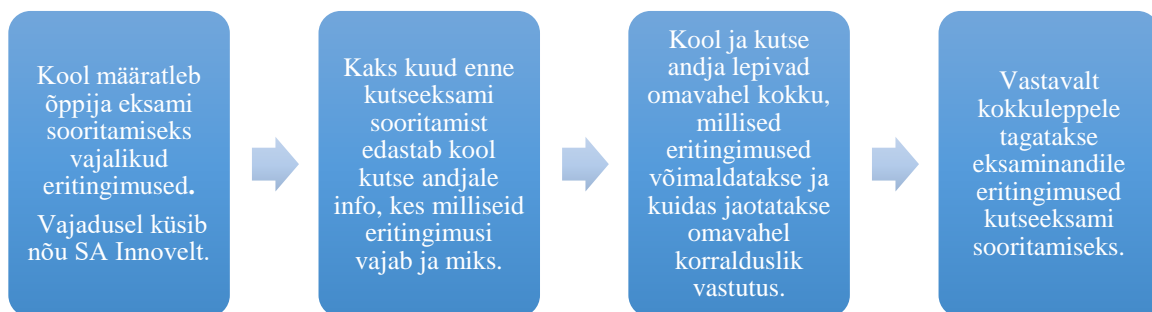
Oluline on kutseksami kohandamisel teada just seda, et see ei tähenda mitte vastuste etteütlemist, -näitamist või –tegemist, ega ka kutseksami sooritamist vähendatud mahus, vaid sisaldab endas eelkõige kohandusi eksami korralduslikus pooles. Tuttav keskkond, paindlikkus eksami kestvuse suhtes või sobivate abivahendite kasutamine võivad olla just need vajalikud kohandused, mis toetavad eksami edukat sooritamist.

Erivajadusega eksaminand läheb kutseeksami sooritama enesekindlana ja rahulikumana, kui teab, et tema erivajadusega arvestatakse. Sobivate tingimuste loomine kutseeksami sooritamiseks välistab selle, et erivajadust mittearvestatavastksamikorraldusest tulenevalt pole eksami võimetekohane sooritamine võimalik.

Info liikumine õppuristksamikomisjonini

Kutseeksamite kohandamise vajadused teatab kool vähemalt kaks kuud enne eksami toimumist kutse andjale. Kool ja kutse andja lepivad omavahel kokku, millised eritingimused võimaldatakse ning millises mahus ja jaotatakse omavahel eritingimuste loomise vastutus. Alati on nii koolil kui ka kutse andjal võimalus nõu saamiseks pöörduda SA Innove poole.

Lihtsamalt kirjeldatuna võiks üks info liikumise teekondadest välja näha nii:

Kutseeksamite kohandamise võimalused hariduslike erivajadustega õppuritele

Erivajadustega õpilaste puhul tuleb kutseeksami sooritamine kõne alla, kui see on neile jõukohane ja selleks on loodud vastavad tingimused (edaspidi *eritingimused*). Iga eritingimuse rakendamise eelduseks on see, et kutseeksami komisjon on teadlik nendest erivajadustega õppuritest, kes eksamit tulevad sooritama ja ka eritingimustest, mida neile antud eksami sooritamiseks on vaja võimaldada. Järgnevalt on esitatud eritingimused, kuidas kutseeksameid erivajadustega õppijatele kohandada.

Aja- ja ruumikohandustega seotud eritingimused:

- anda kooli ettepanekul õppijale eksami sooritamiseks lisa-aega;
- lubada eksami sooritajal kasutada puhkepausi;
- lubada kasutada eksaminandile tuttavaid töövahendeid;
- lubada viia eksam läbi eraldi ruumis või eksaminandi jaoks tutavas keskkonnas (näiteks juhul, kui õpilane ei suuda kaaseksaminandide seas keskenduda; juhul kui õpilast on eksamil toetamas tugiisik või juhul kui õpilane sooritab eksamitööd arvutis ja see häirib kaaseksaminande).

Abistamisega seotud eritingimused:

- lubada tugiisiku juures viibimist ja psühholoogilist tuge eksaminandile;
- võimaldada teise taseme kutseeksami puhul eksaminandi juhendamist eelnevalt eksamikomisjoniga kooskõlastatud juhendaja poolt (näiteks korralduste ümbersõnastamine, ülesande või töökorralduse täpsustamine, töökorralduse jagamine osadeks, suunavad küsimused);
- lubada vastuste üleskirjutamist tugiisiku poolt, kui eksaminand ei saa kirjutada või võimaldada eksaminandile suulist vastamist;
- lugeda eksamiküsimused ja tekst ette nägemispuudega või spetsiifilise lugemishäirega (düsleksia) eksaminandile;
- anda eksami korralduse kohta kirjalikke juhtnööre kuulmispuudega eksaminandile;
- võimaldada eksamitöö sooritamist kirjalikus vormis kuulmispuudega ja/või raske kõnepuudega eksaminandile;
- kasutada viipekeele tõlki kuulmispuudega eksaminandi eksami sooritamisel;
- lubada kasutada lisamaterjale ja tuttavaid tööjuhendeid (sh täiendavad õppevahendid, sõnaraamatud, abivahendid, piktogrammide jne);
- lubada kutse andjaga eelnevalt kooskõlastades valmistada eksaminandile ette lihtsustatud eksamimaterjalid.

Tehnilise korraldusega seotud eritingimused:

- lubada kasutada ilma õigekirjakontrolli programmi ehk spellerita arvutit eksaminandil, kes ei saa kirjutada või kelle käekiri on erivajadusest tingituna raskesti loetav;
- lubada muuta eksamitöö kirja suurust nägemispuudega eksaminandile;
- lubada nägemispuudega õpilasele eksamitöö sooritamist punkt kirjas;
- lubada kasutada tehnilisi abivahendeid.

Hindamisega seotud eritingimused

- hinnata kirjutamisraskusega eksaminandil kirjalikku eksamitööd diferentseeritult ehk et sama tüüpi kirjavigu hinnatakse kui ühte viga;
- kaasata võimalusel kooli poolt kutseeksami hindamiskomisjoni eripedagoog või muu HEV spetsialist.

Eksamiks ettevalmistav töö

- võimaldada eksaminandidel harjutada eksamiks analoogseid ülesandeid läbi tehes saates koolile eksamiülesannete näidised (eriti 2.ja 3.taseme korral, kus tööülesanded on selgelt piiritletud);
- vältida olukorda, kus teooriaosa sooritamine on eelduseks praktilise osa sooritamisele pääsemiseks. Võimalusel kontrollida ja hinnata teoreetiliste teadmiste piisavust praktilise töö käigus või varasemaid moodulite hindade arvestades.

Eritingimusi, mida ei ole kirjeldatud siin, kuid on soov rakendada, tuleb enne kooskõlastada kutse andjaga. Kutseeksami komisjonil on õigus veenduda rakendatavate eritingimuste vajalikkuses ja asjakohasuses. Koolil ja kutse andjal on võimalus nõu saamiseks pöörduda SA Innove poole.

Eksamikorralduse kohandamisest tulenev lisaressursi vajadus

ERITINGIMUS	KELLELE MÕELDUD	MÄRKUSED
Arvuti kasutamine	Õppurid, kes ei saa kirjutada või kelle käekiri raskesti loetav.	Üldiselt õppuri isiklik arvuti või kooli poolt tagatud.
Diferentseeritud hindamine	Düsgraafikud	Eeldab hindamisjuhendi täiendamist.
Eksami lihtsustamine keeleliselt	Õpiraskustega või intellektipuudega õppurid	Kohandatakse koolis vastavalt õpilase tasemele.
Eksamiküsimuste ja teksti ettelugemine	Nägemispuudega või lugemisraskustega õppurid	Tugiisiku ülesanne.
Eksamitöö kirjasuuruse muutmise	Nägemispuudega õppurid	Võimalusel koolis või kutse andja poolt, vajadusel teenuse sisse ostmine.
Eksamitöö sooritamine kirjalikus vormis	Kuulmispuudega ja/või raske kõnepuudega õppurid	Eksamitöö peab olema kirjalikus vormis.
Eraldi ruumis eksami sooritamine	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Üks eksamikomisjoni liikmest läheb õpilasega eraldi ruumi.
Eripedagoogi kaasamine eksamikomisjoni	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Tagatakse kooli poolt.
Juhendaja võimaldamine	Intellektipuudega õppurid	Tagatakse kooli poolt.
Kirjalikud juhtnöörid	Kuulmispuudega õppurid	Juhtnöörid kirjalikus vormis.
Lisaaeg	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Eksamikomisjoni tööaeg pikeneb.
Lisamaterjalide kasutamine	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Eeldatavasti on need juba varasemast olemas.
Puhkepaus	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Eksamikomisjoni tööaeg pikeneb.
Punktkirjas eksamitöö	Nägemispuudega õppurid	Teenuse sisse ostmine.
Tehnilised abivahendid	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Õppuri isiklikud abivahendid.
Tugiisiku juures viibimine	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Tugiisik kooli või õpilase poolt.
Tuttavas keskkonnas (nt koolis) eksami sooritamine	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Eksam viiakse läbi õppijale tuttavas keskkonnas (koolis/ettevõttes).
Tuttavate töövahendite kasutamine	Kõik HEV õppurid vastavalt vajadusele	Kooli poolt või õppuri isiklikud töövahendid.
Vastuste üleskirjutamine tugiisiku poolt	Motoorikahäirete korral, kui õppur ei saa ise kirjutada	
Viipekeele tõlgi võimaldamine	Kuulmispuudega õppurid	Teenuse sisse ostmine, u 40€/1 h.

Kutseksami kohandamise näited

1. Teisel tasemel (toimetuleku õppekava järgi) puhastusteenindaja abilise erialal õppiv Teele otsustas osaleda kevadel toimival puhastusteenindajate kutsevõistlusel (mõneti võrreldav kutseksamiga).

Selleks hakati vaikselt valmistuma juba sügisel. Kõik töö etapid räägiti läbi; vaadati üle erinevad vahendid tööde sooritamiseks, et õpilane oskaks siis iseseisvalt vastavalt töö iseloomule valida töövahendi. Oluline on enne võistlust korrata üle ka vajalikud meetodid töö sooritamiseks ja rääkida läbi ergonoomika, enesekaitsevahendite jm osas. Kindlasti aitasid õpilast tööjuhendid, mis olid valmistatud töö sooritamiseks.

Kutsevõistlustele ettevalmistumine nõuab energiat ja aega, eriti toimetuleku õppekava järgi õppivatel õpilastel, sellepärast ka varajane ettevalmistus. Õpilase taset arvestavad tööjuhised ja tuttavad keskkond ja töövahendid olid suureks abiks.

2. Rápina Aianduskooli Maarja külas, kus õpivad mõõduka või raske intellektipuudega noored sooritavad õpilased lõpueksamitööid pikema aja jooksul, mitte ühe päevaga kutseeksamit sooritades. Intellektipuudega õpilaste puhul on oluline meeles pidada, et kogu protsess võtab aega ja ühe päeva jooksul on keeruline kogu õpitut materjali kontrollida.

Eksamitöö aeg on individuaalne, mõnikord on see võtnud aega kuni poolteist aastat ehk et see on olnud projektipõhine. Eksamitööd valmistatakse alati ette põhjalikult. Näiteks mõne töö puhul (sibula kasvatus, küüslaugu kasvatus) alustatakse kevadel ja töö saab valmis sama aasta sügiseks. Õpetaja ja abiõpetaja aitavad õpilasel dokumenteerida iga sammu nii kirjalikult kui ka fotosid tehes.

Lõpueksamitöö üks osadest on päevik, mida õpilane eksamitöö kaitsmisel esitab. Kaitsmisel selgitab õpilane PowerPoint esitluse abiga oma eksamitöö kulgu ja võimaluse korral näitab saadust, viib ehitise juurde, pakub salatit vmt. Ühe konkreetse eksamitöö näitel:

- Lõpueksamitöö valdkonna ja teema valisid õpilane ja abiõpetaja koostöös. Teema selgus pärast 1,5 aastat õpinguid, kui oldi kindlaks tehtud õpilase tugevamad küljed ja eelistused ainemoodulites.
- Lõpueksamitöö tegevuste juhendamist aias viisid läbi abiõpetaja ja õpetaja omavahelises koostöös; fotode tegemine ja tegevuste märkimine päevikusse toimus samuti koostöös.
- PowerPointi esitlus valmis umbes kuu ajaga, seda harjutati sama kaua. Toimus ka proovieksam nädal aega enne lõpueksamitöö kaitsmist. Abiks kasutati aeg ajalt ka AAC (alternatiivkommunikatsiooni) keelt.

3. Õpilane, kellel on diagnoositud diabeet ehk suhkrutõbi, peab sõltuvalt haiguse raskusastmest kontrollima iga paari tunni järel oma suhkrutaset veres ja vajadusel süstima insuliini. Insuliini süstimiseks vajab õppi pausi (või regulaarseid pause) ning seesugusest vajadusest saab eksamikomisjoni eelnevalt teavitada.

Allikad (kasutatud kirjandus, õigusaktid ja juhendmaterjalid)

1. Kutseõppeasutuse seadus. <https://www.riigiteataja.ee/akt/123032015262>
2. Erivajadusega isikute kutseõppeasutuses õppimise tingimused ja kord. <https://www.riigiteataja.ee/akt/115052014004>
3. Devrimci, A., Heinmets, H., Jürivete, T., Kongi, A., Teesalu, L. (Koost.) (2014). Hariduslike erivajadustega õpilaste kutseõppe korraldamine. Toetav abimaterjal kutseõppeasutustele. Tallinn: SA Innove. Külastatud aadressil <http://www.innove.ee/et/kutseharidus/juhendmaterjalid#korraldamine>.
4. Kongi, A., Heinmets, H., Täht, H., Binsol, H., Padu, L., Teesalu, L. (Koost.) (2012). Haridusliku erivajaduse märkamisest ja sekkumisest. Juhendmaterjal kutseõppeasutustele. Tallinn: SA Innove. Külastatud aadressil <http://www.innove.ee/et/kutseharidus/oppija-toetamine-kutseoppes/hev-kutseoppes/markamine-ja-sekkumine>.
5. Noorväli, H., Piisang, E., Piiskop, K., Pilli, E., Põiklik, E., Rekkor, S., Toom, K. (Koost.) (2014). Kutsehariduse kooliõppekavade koostamise ja arendamise käsiraamat. Tallinn: Kirjastus Studium.